

держбюджету досягла Чехія, при цьому вона не знижувала, а навпаки підвищила ставки податків. Скороченню бюджетного дефіциту сприяли збільшення податкових надходжень і зниження бюджетних видатків, а також ефективніша робота позабюджетних фондів та інституцій, збільшення неподаткових надходжень, зокрема дивідендів від державних підприємств та акцій, які перебувають у державній власності, коштів від продажу телекомунікаційних ліцензій;

– розширення внутрішнього попиту. У всіх країнах-нових членах спостерігалось збільшення обсягів приватного споживання та дещо нижчі темпи суспільного споживання, що загалом зумовило розширення внутрішнього попиту.

Серед найсуттєвіших проблем країн-нових членів ЄС в економічній сфері визначимо наступні:

- середньорічні темпи приросту ВВП у країнах ЦСЄ за період їх членства (2005-2013 рр.) виявилися значно нижчими – 0,4-4%, ніж за такий самий період вступу в ЄС (1999-2004 рр.) – 4-7%. Особливо великі втрати динаміки відчували країни Балтії, Словенія, Угорщина;

- зниження динаміки обсягів прямих іноземних інвестицій в країни ЦСЄ за період їх перебування в ЄС (2005-2013 рр.) порівняно з період до вступу в ЄС (1999-2004 рр.) значно нижчою, ніж у світі загалом;

- з початком кризи рівень державного боргу в Чехії, Польщі та Словаччині зріс з 38% до 49% ВВП, в Угорщині – до 80% ВВП і вже перевищили Маастрихтський критерій;

- рівень фінансової офшоризації та тінізації економіки ЄС вдвічі вищий, ніж в країнах-членах ЄСР. За роки кризи динаміка руху капіталу в Єврозоні різко змінилась із позитивного сальдо (в 2007 р. – 181 млрд. євро) на негативне сальдо (в 2012 р. – 313 млрд. євро). У багатьох країнах ЦСЄ вплив капіталу перевищує половину зовнішнього боргу, а в Угорщині – його загальну суму.

Участь України у процесі європейської інтеграції є процесом глибокого проникнення інститутів ЄС (законодавства, норм і правил ведення бізнесу тощо) в українську економіку. ЄС виступає як фактор впливу на внутрішні процеси. Проникнення ЄС як з глобальною потугою, активним суб'єктом міжнародних економічних відносин та учасником впливових міжнародних організацій означає вибір на користь ЄС є водночас і вибором свого місця в рамках світової економіки в цілому та у процесі формування та реалізації ключових рішень з питань розвитку глобальної економіки.

21 березня 2014 року було підписано політичну частину Угоди про асоціацію України з ЄС. З квітня 2014 р. Європарламент тимчасово усеунув більшість митних зборів на українську продукцію, тобто з травня по листопад 2014 р. ЄС надасть негайні і необмежені преференції для 82,2% українського сільськогосподарського експорту. Для інших товарів (зернові, свинина, яловичина, курятина тощо) буде застосована часткова лібералізація – завдяки механізму безмитних тарифних квот обмежують кількість товару, який можна буде ввезти в ЄС, скориставшись торговими преференціями.

Інтеграція України в ЄС забезпечить входження до найбільш потужного у світі регіонального об'єднання, яке істотно впливає на загальну динаміку, структурні зрушення, рівень технологій і формат регулювання світової економіки. Для України має велике значення застосування досвіду, який було набуто як у ході структурних реформ, так і під час реалізації інтеграційних програм країн Центральної та Східної Європи. Особливо значущим постає той факт, що реалії сусідніх країн, перед якими стояли аналогічні завдання розвитку, є типологічно близькими до вітчизняних умов. Передусім слід звернути увагу на значущість активної макроекономічної політики. Обмеженість застосування лібералізаційних заходів. Ті з країн регіону ЦСЄ, які застосовували науково обгрунтовані моделі структурної реформи, зокрема проводили приватизацію з особливою увагою до створення сприятливого інвестиційного клімату, сприяння експорту, змогли мінімізувати інфляційний тиск.

Література

1. Гайдуцький П. Україна – ЄС: проблеми інтеграції / П. Гайдуцький // Джеркало тижня. – 2013. – №20. – С. 24-25.
2. Європейська інтеграція: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / [С.В. Федонюк та ін.]; за ред. С.В. Федонюка, В.Й. Лажника. Вид. 2-е, переробл. й доповн. – Луцьк: Волин. нац.ун-т ім. Лесі Українки, 2011. – 760 с.
3. Кириченко О.М. Наслідки вступу країн ЦСЄ до ЄС та використання їх досвіду в процесі інтеграції України до Європейської спільноти / О.М. Кириченко // Сучасні питання економіки і права. – 2013. – №2. – С. 74-78.
4. Орлик І.І. Центрально-Восточная Европа: от СЭВ до Евросоюза / И.И. Орлик // Новая и новейшая история. – 2009. – № 2. – С. 3-19.
5. Стиглиц Дж. Глобализация: тревожные тенденции: [пер.с англ. Г.Г. Пирогова]. – М.: Национальный общественно-научный фонд, 2003. – 304 с.

Токар М. Ю.

ЗМІСТ РЕГІОНАЛЬНОГО ЕЛІТОТВОРЕННЯ В ЗАКАРПАТТІ НА ФОНІ ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ

The great attention is giving to the problems of formation and functioning of the regional political elite. Together with the effective political development of the region, when the local inhabitants began to take an active part in this process the new type of mentality has began formulate from the best representatives of that society, and the favorite conditions has been made for the forming of the own political elite.

The process of formation the regional political elite of Transcarpathia more actively include in the political life. The first local political elite were formed among the cultural and scientific surroundings. The political life of the 90-th years of the 20-th century has based on the foundations of the democratic society and the political elite has formed through the democratic principles. The tendency of the creation the regional political elite of Transcarpathia be held the four stages.

1. *Поняття і характеристика регіональної еліти.*

Вивчення еліт передбачає виокремлення і порівняння між собою різних угруповань. Теорія демократичного елітизму, яка стала своєрідним принципом демократії та елітизму, доводить такі положення: 1) еліта не має середини неї існують декілька конкуруючих груп; 2) вхід до правлячої еліти для найбільш здібних членів суспільства, елітна циркуляція має динамічний характер; 3) існує опозиційна контреліта; 4) між елітою та контрелітою виникає конкуренція; 5) суспільство контролює еліти перш за все завдяки опозиції, але еліта значно більше може впливати на маси, ніж навпаки; 6) можлива зміна влади ненасильницьким шляхом; 7) влада еліти має здебільше ненасильницький характер і залежить від змін у ціннісних орієнтаціях населення.

Елітарність сучасного суспільства є очевидною; послабити її можливо через розвиток громадського самоврядування, його форм, активності та поширення. Але ставити завдання щодо скасування політичної еліти практично неможливо й недоцільно за сучасних умов. З приводу цього, під впливом теорії відомий французький політолог Моріс Дюверже радить замінити демократичну формулу “управління народом за допомогою народу” іншою тезою — “управління народом за допомогою еліти”, що вийшла з народу. Для демократичної держави первісне значення має не боротьба з елітарністю, а пошук шляхів формування корисної, найбільш результативної для суспільства політичної еліти, забезпечення соціального представництва, своєчасної ротатії та якісного оновлення, запобігання процесам олігархізації, відчуження від мас і перетворення на замкнену аристократію.

Структурний склад еліти традиційно містить: “кращих” представників еліти (соціальної верстви), тобто тих, що мають значні матеріальні та соціальні цінності, найбільш спеціально (фахово) підготовлених членів соціального угруповання політичної (державницької) діяльності; поповнюється еліта (якщо вона є відкритою, а не автаркічною) із підлеглих прошарків суспільства найбільш талановитими та корисними особами. Але реалізує свою владу еліта не загалом вся, а опосередковано через бюрократію й відповідні інститути влади, тому і легітимізується вона різними засобами (включаючи легітимацію) — через право, звичаї, силу, доцільність, харизму, адміністративні механізми, а інколи — через неосвіченість і забобони товпи.

Щоб опанувати та упорядити численні різновиди елітних груп у сучасному суспільстві, слід застосувати певні критерії.

По-перше, еліти в соціумі можна виокремлювати згідно сфери життєдіяльності та за функціональним призначенням. Відповідно виділяють політичну, економічну, духовну, інформаційну, національно-етнічну, військову, професійну еліту та деякі субеліти.

Політична еліта в цілому складається з груп, політичних лідерів та осіб, які безпосередньо здійснюють політико-владні рішення; це особи, що посідають вищі посади в органах державної влади, як громадянського, так і військового характеру. Виходячи з обсягів повноважень влади, вирізняють три рівні правлячої еліти

- вища політична еліта, до якої включають керівників держави, які займають найвищі посади у всіх гілках влади (президент і його оточення, вищі керівники уряду, голови і члени вищих судових органів влади, спікер парламенту й керівники найбільших фракцій; лідери самих впливових політичних партій і рухів); її кількість не перевищує 100 – 200 чоловік, навіть у досить великих країнах;

- середня політична еліта, що формується з величезної маси виборних посадових осіб — сенаторів, депутатів, представників регіональних еліт (губернаторів, мерів), лідерів різних політичних партій та рухів;

- адміністративно-бюрократична еліта (нижчий рівень політичної) містить досить високі прошарки держслужбовців, зокрема інших членів уряду, високопоставлених чиновників міністерств, відомств, керівників інших органів чи департаментів державного управління.

Економічна еліта — це найбільш багаті та відповідно могутні члени суспільства, “фінансово-промислова олігархія”: найкрупніші власники, банкіри, керівники фінансово-промислових груп, голови провідних корпорацій, керівництво підприємств ВПК, володарі великих капіталів, зокрема, “нуборіши” (нові багаті). Реалізуючи свої інтереси, економічна еліта прямо чи опосередковано здійснює вплив на зміст і характер рішень, які приймає політична еліта.

Думки політологів щодо взаємодії політичної та економічної еліти розходяться. Одні вчені наполягають на цілковитій (чи відносній) автономії політичної еліти у відправленні своїх владних функцій; інші ж стверджують, що саме економічна еліта визначально впливає на політичну у процесі прийняття доленосних рішень влади, адже в її руках зосереджені найбільш значні та дефіцитні ресурси.

Духовна еліта представлена, перш за все, мерітократією (інтелектуальною елітою); по-друге, церковно-релігійною елітою; по-третє, елітою світа мистецтва (богема, андеграунд); врешті, ідеологічною елітою (відповідних організацій, установ та інституцій).

Інформаційна еліта — “інфократія” — складається з видатних діячів ЗМІ, журналістів, керівників теле- і радіоканалів, видавництва, газет і журналів тощо. Вона досить ґрунтовно вважається “четвертою владою”, адже контролює, керує і дозує потоки інформації та в головному здійснює вплив на формування громадської думки. Ця еліта достатньо близька з інтелектуальною (освітня, науковці, ідеологи, митці культури), тому інколи політологи говорять про культурно-інформаційну еліту взагалі.

Національно-етнічні еліти, так як і аристократія (родова, племінна) у деяких суспільствах, відносяться до так званих традиційних еліт. Їх вплив на політичний процес може виявитися дуже значним, якщо ці еліти залишаються при владі в традиційних суспільствах, де панують системи традиційних (у тому числі, релігійних) цінностей.

Військова еліта (“генералітет”) або складає частку політичної “еліти влади”, або автономно керує політичними процесами за умов відповідних диктаторських режимів.

Професійна еліта за складом нагадує інтелектуальну, але при цьому виокремлення є наявність елітних професій в суспільстві: юристи (адвокати, тощо), лікарі, вчені, політики, психологи, соціологи, менеджери та інші (їх набір залежить від конкретних умов і рівня розвитку держави).

Соціологи та політологи вирізняють також специфічні суспільні еліти: "криміналітет", маргінали, демографічні еліти ("золота молодь", феміністичні, сексуальні меншини тощо). Вони не здійснюють постійного впливу на політику, скоріше тяжіють до її "тіньових" форм і технологій, але також мінливо.

По-друге, за місцем у політичній системі еліти поділяються на правлячу (влада) і опозиційну (контреліту). Правляча еліта безпосередньо здійснює функції державної влади (чи сприяє просуненню важливих політичних рішень). До контреліти входять ті сили, що прагнуть посісти визначальні позиції у владі. Потенційна еліта часто висуває популістські лозунги, апелює за підтримку невдоволених шарів суспільства.

По-третє, за структурою і характером внутрішніх зв'язків виокремлюють еліти з високим ступенем інтеграції (посідані) та еліти з низьким рівнем інтеграції (роз'єднані). Останнім притаманна гостра боротьба між угрупованнями за оволодіння стратегічними позиціями, тактичними можливостями, за сфери контролю та розподілу ресурсів (наприклад, адміністративна еліта). Інтегровані еліти, навпаки, згуртовані достатньо, інколи на релігійній чи ідеологічній основі, або на консенсуальній згоді на певних ціннісних засадах, нормах політичної конкуренції та процедурах здійснення політичної влади.

По-четверте, за ступенем представництва серед еліт виділяють ті, що мають високий рівень (масштаби) соціальної репрезентативності, й такі, що мають низький ступень представництва, тобто відображають інтереси дуже вузьких сегментів суспільства.

Нарешті, по-п'яте, еліти поділяються на "відкриті" та "закриті", за інтенсивності їх циркуляції та засобам рекрутування, що характеризують цю еліту.

Політична наука виявила два головних механізми рекрутування еліти: елітні гільдії та антрепренерська.

Характерними рисами система гільдій є: 1) зачиненість, відбір претендентів на більш високі пости в основному з нижчих шарів самої еліти: шлях вгору – повільний та еволюційний; 2) висока міра інституціоналізації відбору через наявність чітких формальних вимог для заняття посад (вік, стать, партійність, соціальне походження, т.ін.); 3) відносно невеликий і зачинений круг електорату (осіб, що здійснюють відбір кадрів); 4) як правило, відтворюється вже існуючий (усталений) тип лідерства.

Номенклатурний механізм формування за часів адміністративної бюрократичної системи – це один із найтипівіших варіантів системи напруженої конкурентної боротьби відсутня у відкритому вигляді; висока політична ідеологізація всіх елементів системи; домінують родинні зв'язки.

Антрепренерська система характеризується: 1) відкритістю, широкими і реальними можливостями різних соціальних груп увійти до еліти; 2) незначною кількістю вимог (фільтрів) щодо претендентів; 3) широким колом електорату; 4) реальним і високим конкурсом при відборі; 5) первинністю значення індивідуальних якостей претендента. Даний механізм рекрутування еліти у більшій мірі відповідає динаміці сучасного життя та застосовується при ліберально-демократичних режимах. Систему ж гільдій можна зустріти за сучасних умов у традиційних суспільствах і в консервативних режимах та інституціях.

За соціально-рольовим складом еліта дуже своєрідна та певною мірою різнобарвна, що також впливає на її відношення до процедур легітимації та надбання статусу легітимності. Так, серед соціальних ролей еліти називають: найвищі керівні кадри держави (політичний бонанд, Олімп); професійні керівники (адміністративна бюрократія); так звані "ідеологи еліти" (інтелектуали, представники світу мистецтва, духівництво); найбільш впливові економічні кола ("олігархі"); керівники засобів масової інформації (інфократія); члени родин елітарних персон (механізм впливу сімейних зв'язків); "сірі кардинали", особи, що таємно але визначально і суттєво впливають на політику; врешті, "корисні члени", залучені з інших соціальних прошарків з метою обслуговування потреб еліти.

За думками певної частини політологів, характер функцій політичних еліт такий, що він не завжди потребує соціальної легітимації, більш того, навіть в деякій мірі протирічить їй. Розглянувши комплекс функцій еліт у суспільстві, можна в деякій мірі погодитись з цим твердженням.

Перша, універсальна функція – маскування фактичного громадського джерела та класового характеру влади, — особливо стає наявною у соціально-диференційованих політичних системах.

Друга – визначення політичної волі всього класу та розробка механізму реалізації цієї волі.

Третя – формування політичної репрезентації класу як цілого, а саме – посередництво між кінцевими суб'єктами політики і владою, між представниками та прямими (безпосередніми) суб'єктами політики.

Четверта – регулювання діяльності з політичного представництва класу, дозуючи (посилюючи чи обмежуючи) його.

П'ята – виконання ролі головного резерву керівних кадрів, своєрідного центру відбирання кадрів до інститутів влади.

Шоста – вміння прогнозувати і діагностувати у політиці, тобто еліти виконують т.зв. місію "штабів" у політиці.

Сьома – координація діяльності різних рівней та форм політичної репрезентації класу, тобто посередницьке керівництво сукупною політичною практикою.

Актуальність творення і функціонування регіональних політичних еліт полягає у тому, що вони відіграють значну роль у розвитку регіонів. Особливо це стосується управлінських та адміністративних еліт, які покликані формувати нормативний, бюджетний, податковий, організаційний, управлінський регіональний простір для

успішної діяльності органів регіональної влади й управління. Аналіз процесу формування і функціонування регіональних політичних еліт дозволяє виявити специфічні особливості та тенденції творення. Регіональні еліти відіграють важливу роль у розвитку політичного процесу в Україні. Власне, вони виступають провідниками загальнонаціональної політики на місцях, слугують опорою всього державного механізму.

Проте поняття «регіональна еліта» має декілька змістовних характеристик. Найперше, її можна розуміти як регіональну владну еліту, що складається з осіб, котрі займають основні посади в органах державної влади й місцевих самоврядування в регіоні й безпосередньо, так би мовити, за посадами, впливають на процес прийняття політичних рішень. До цієї когорти відносять і парламентарів, які представляють регіон на загальнодержавному рівні [1, с.154]. Інше поняття «регіональна політична еліта» – набагато ширше. Сюди включають осіб, які не тільки мають владні повноваження, а й представляють регіональну партійну еліту, провідні громадські організації, ділову еліту. «Регіональна еліта» в цілому долає цю переліку й представників інтелектуальної та культурно-просвітньої еліти. Детальніше регіональну політичну еліту можна класифікувати за такими структурними підходами:

соціогенетичний – визначає регіональні еліти через призму соціально-професійного походження (професійні, кар'єрні, освітні критерії);

географічний – визначає регіональну еліту за її територіальним походженням (її його розрізі передбачається поділ на «своїх» (вихідці із місцевого регіону) і «чужих» (вихідці з іншого регіону));

етнічний – визначає етнічну структуру регіональної еліти відповідно до національної структури регіону (поліетнічності) [5, с.664 – 665].

За такими характеристиками формується й політичний образ регіону, який повинен враховувати ще одну суттєву позицію – взаємодію регіональних політичних еліт із загальнонаціональною, без чого неможливе нормальне функціонування держави. Формування регіонів – складний історичний процес. Упродовж багатьох десятиліть українські землі входили до складу різних державно-політичних утворень, а відтак у їхніх територіальних межах вибудовувалися різноманітні адміністративні-територіальні означення, формувалася різний імідж політичного регіону. Тому, в час становлення сучасної незалежної України статус регіонів виплеканий багатьма чинниками, серед яких головними є історико-політичні традиції, сегмент політичної культури та політичної самоєвдності місцевого населення. Особливо це відноситься до західноукраїнському ареалі. Саме тут найхарактернішою рисою є самоусвідомлення місцевим населенням «окремішності» регіональних інтересів. Створення соціокультурної та історико-традиційної єдності крайового соціуму є першочерговою ознакою формування регіону. А специфічні політичні інтереси формуються в звичайного територіального (географічного) окреслення політичний регіон зі своїми місцевими політичними інститутами. Їхні очільники й складають унікальну групу регіональну політичну еліту. Ключовою її функціями є здійснення специфічних

відносин з центром, впровадження в регіоні його, реалізація специфічних інтересів свого регіону.

2. Тенденції творення регіональних еліт в Україні.

Як уже доведено політичною наукою залежно від масштабів діяльності політичні еліти поділяються на загальнонаціональну та регіональні. Регіональні політичні еліти відіграють особливо важливу роль у федеративних державах, де організація влади в суб'єктах федерації, як правило, повторює організацію влади в державі в цілому. За таких умов політична еліта суб'єктів федерації має таку ж структуру, як і загальнонаціональна еліта. В унітарних державах до регіональних політичних еліт належать керівний склад органів державного управління вищих адміністративно-територіальних одиниць, депутати органів місцевого самоврядування цих одиниць. Окремі еліти формуються в автономних утвореннях.

Регіональні еліти сприяють агрегації та артикуляції політичних інтересів населення певного регіону, виконуючи, з одного боку, класичні функції партії, а з другого – поглиблюючи міжрегіональні відмінності. Саме регіональні еліти та контроліти як особливі групи інтересів відіграють вирішальну роль у мобілізації населення і здійснюють управління політичними інститутами, функцією яких є артикулювання та агрегування інтересів. Інтеграція територіальної спільноти на основі спільних інтересів забезпечує регіональним елітам уникнення політичної відповідальності. Саме тому регіональні рухи та партії віддають перевагу децентралізації перед іншими засобами захисту регіональних інтересів.

Незважаючи на існуючі характерні відмінності, впродовж декількох останніх десятиліть центральні та регіональні політичні еліти перебували в чітко вираженій ієрархічній системі, де перша виконувала переважаючу роль над другою, визначальною і в долі регіонів. Проте саме демократичні зміни в суспільних відносинах зламали традиції й привнесли новий імпульс у взаємовідносини між центром і регіоном, особливо в напрямку формування самих еліт. Для періоду кризи комуністичної системи й лібералізації суспільно-політичних відносин характерною ознакою стало те, що регіональними політичними лідерами ставали надіслані з центру керівники (умовно «чужі»), або ж ті з місцевих, кому вдалося більше сподобатися тому ж таки центру (умовно «свої»). Для останніх важливим було вміння залишитися «в правильній позиції» як для центру, так і для регіональних еліт. Важливо було, щоб «чужий» лідер, який приїздив, як правило, зі своєю командою знайшов спільну мову з частиною тих еліт, котрі в силу певних обставин реально не могли претендувати на передові ролі в ешелоні регіональної еліти. Така група місцевих соратників ставала хорошим підґрунтям для найшвидшої адаптації «чужих» в середовищі регіонального політикуму [3, с.107].

У іншому випадку, «свій» представник регіональної еліти міг за сприятливих умов швидко піднятися по елітній загальнодержавній драбині не завжди відстоюючи інтереси «свого» регіону, хіба що, інтереси останнього співпадали з інтересами центру. У такому разі, «свій» лідер вбивав двох зайців – вписувався в стратегію центру і виконував забаганки регіону. Ця тенденція витворилася як стала домінанта

останнього десятиліття радянської політичної системи. Відтак, регіональні еліти, котрі не мали можливість домінувати і впливати на центральну еліту намагалися використати будь-яку помилку «привілейованих», а подекуди й свідомо «відставити» останніх. Така ситуація переростала в міжкланову боротьбу [3, с.107].

З початком перебудовних процесів, а особливо на зламі 80-х – 90-х рр. регіональні еліти швидше за інших відчули можливість розширення повноважень. Одночасно вирости амбіції регіональних лідерів, котрі отримали більший простір для реалізації власних інтересів. У цей час з'явилися дві групи, що претендували на роль регіональних еліт. До першої слід віднести «демократичних романтиків», котрі на хвилі суспільної лібералізації витворили передусім із середовища місцевої інтелігенції. Джерелом їхньої активності є гасла повернення історичних традицій, відродження національної культури, збереження духовних, освітніх і мовних цінностей. Ця група претендентів на Олімп очолила національно-визвольну боротьбу українців новітнього часу, була когортою провідників перших опозиційних громадсько-політичних організацій, які очолили масовий спротив монополії Комуністичної Партії СРСР.

Другу групу склали вихідці із комуно-радянської та комсомольської номенклатури, котрі пристосовувалися до суспільних змін і виражали бажання переоцінки загальнонаціональних цінностей, проектуючи власні управлінські здібності в трансформаційних процесах [3, с.108].

На першому етапі регіонального елітотворення (1989 – 1994 рр.) у регіонах унаслідок альтернативності виборчих процесів до владних ешелонів потрапили так звані «демократичні романтики». Проте переважна більшість народних обранців виявилися професійно та організаційно не готовими до реалій управління. Нерідко вони оперували демагогічними гаслами, а відтак на наступному етапі елітотворення майже без бою віддали свої позиції другій групі регіональних еліт, котрі зуміли пристосуватися до нових реалій і поєднали управлінські здібності й уміння з вмінням часу.

Відтак, другий етап регіонального елітотворення (1995 – 1998 рр.) характеризується поверненням до владного Олімпу партійно-радянської номенклатури (тільки незначний прошарок «романтиків» відстояв свій статус), яка швидко адаптувалася до нових викликів часу. У цей час в умовах унітарного розвитку України регіональна еліта все більше потрапляє в системну залежність від центру, оскільки фінансові гарантії стабільності розвитку регіонів залишилися за центром, а управлінські кадри стали формуватися на місцях синтезуючи інтереси центру і регіону. Разом з тим, важливим моментом регіонального елітотворення залишився процес формування еліт на основі політико-культурних традицій регіону. На другому етапі проявився й конфлікт старої і нової еліти. Останні, переважно, вже не були вихідцями із комуно-радянської управлінської школи, а торували собі шлях за допомогою домогосподарств, власних бізнесових груп. Таким чином, відбувається рекрутування еліт серед молодих і успішних бізнесі людей.

Особливістю ж третього етапу регіонального елітотворення (1998 – 2003 рр.) стало поступове зрощення еліти з бізнесом. Інтереси політичної і бізнесової еліти тісно переплелися, а подекуди склалися обставини залежності прийняття політичних рішень в регіонах від бізнесінтересу.

Період 2003 – 2010 рр. (четвертий етап) характерний подальшим розколюванням та кризовістю регіональної еліти, котра не спромоглася ефективно відстояти свій статус у загальнодержавному контексті й, більше того, за допомогою центру була втягнута в «місцеві розборки» з собі подібними ідеологічними та бізнесовими противниками.

П'ятий етап (з 2010 р. до 2014 р.) характерний монополізацією елітного простору представниками Партії регіонів та контролем їм підпорядкованих бізнес-груп.

Процес регіонального елітотворення не є завершеним. Однією із характерних ознак сучасної регіональної політичної еліти України стала її пасивність щодо законодавчих ініціатив, що безпосередньо стосувалися її статусу та компетенції. Так, на початку 1990-х рр. в Україні було прийнято низку законів, що призвели до фактичного одержавлення місцевих органів влади. Місцева еліта повністю підпорядкована Києву. Звідси відповідь на запитання деяких київських аналітичних центрів, чому в Закарпатській області дія адмінресурсу є досить потужною. До того ж, економічний потенціал регіональної еліти є незначним, а відносини центру і регіонів створюють прецедент розбіжностей на рівнях політичної свідомості, політичної активності й політичної діяльності в центрі та на місцях. Незважаючи на це, регіональна політична еліта є базисом загальнодержавної еліти, постійно кадрово підживлює й оновлює її. Вона формується шляхом призначення (органи державної адміністрації тощо) або шляхом участі й перемоги в регіональних виборах (так складається система рад).

Таким чином, на формування політичного образу регіону впливають його об'єктивні особливості, ступінь важливості регіонального фактору в системі владних відносин, персоналізація електорального вибору (фактор особистості політичного лідера).

3. Регіональне елітотворення в Закарпатті.

Виходячи з логіки вищесказаного модель регіонального елітотворення можна змалювати за допомогою прикладу Закарпатської області. Отже, в 1989 – 1994 рр. відбувалося постійна боротьба з політичною монополією комуністів, політична сила котрих була все ж домінуючою. Але, охоплені пафосом загальнодемократичних ідей, національна інтелігенція, а потім і народні маси починають реалізовувати ідею національного відродження. Саме вона стала лейтмотивом нових політичних змін. Могутнім прискорювачем політичної боротьби стала підготовка до виборів у республіканську і місцеві ради народних депутатів. Одними із основних засобів дії опозиції стали мітинг, голодування, пікетування владних структур.

Це був етап формування нового політичного спектру в регіоні, процес еволюційної інституціоналізації громадсько-політичних організацій у краї [2].

Починаючи з 1990 року поряд з функціонуванням різних громадських структур в регіоні розпочався процес конституювання обласних організацій загальнонаціональних партій. Процес утвердження політичного плюралізму в Закарпатті відбувався в двох напрямках: створення нових опозиційних інституцій та відродження традиційних (історичних). Відтак, лідери останніх виголошували про відродження історичної справедливості.

Упродовж 1995 – 1998 рр. цей процес набув сталих форм. Сформовані на попередньому етапі структури використовувалися представниками регіональної еліти для самореклами і з можливістю якнайвигідніше сподобатися їй продати свій продукт центральній еліті (передусім, через вияв ідеологічної вірності, ревного відстоювання демократичних засад тощо).

У 1999 – 2003 рр. регіональна еліта почала інтегруватися навколо монополітичних партій в регіоні. Таким чином відбувалася соціал-демократизація регіональної еліти. СДПУ (о) зуміли залучити до своїх лав різношерстну політичну та економічно громадську, причому не низову, а переважно знаних в суспільстві людей, представників керівних ланок різних установ і підприємств, мовлячи про лідерськими амбіціями. Це позначилося й на найвищому регіональному рівні. Так, керівником Закарпатської облдержадміністрації ще в липні 1995 р. став член обласного осередку СДПУ (о) Сергій Устич. У травні 1999 р. Президент України призначає головою ОДА знову ж таки члена СДПУ (о) Віктора Балого. У вересні 2000 року губернатором був призначений голова обласного осередку СДПУ (о) – Іван Різак. Він змінив практично все обласне керівництво (керівників відділів ОДА, РДА, РДА, керівників силових структур та ін.) [4, с.218, 231].

Проте, деякі перебільшення в роботі на різних рівнях представників політсили призвели до природного зворотного ефекту, що й проявилось в суспільстві починаючи з 2003 р. Ще будучи головою ОДА В.Балога, невдоволення керівництвом на місця СДПУ (о) вступає в конфлікт з партією, виходить з її лав і оголошує про «департизацію органів державної виконавчої влади» [4, с.218]. Довідки обласну раду 2 червня 2000 року у восьми округах області показали, що СДПУ втрачає свої лідируючі позиції. Це підтверджують і дані парламентських виборів цих років. Якщо парламентські вибори 1998 року проходили під домінуючим впливом СДПУ(о), то в 2002 році в Закарпатті найвищий рейтинг популярності отримав ВБ В.Ющенко «Наша Україна» [4, с.225].

У цей же час з колись монолітної групи регіональної еліти формується політична елітні центри: Холдинг «Барва», ЗОО СДПУ(о) (згодом що нішу займає у групування наближені до Партії Регіонів), ГО «Громадянський рух Закарпаття» (після втрати позицій сформується центр навколо БЮТ), ГО «Р.І.О.» [4, с.221 – 222, 276 – 277].

2002 – 2009 рр. характеризуються тенденцією розкольніцтва та кризису регіональної еліти. Відчуваючи неминучу втрату позицій СДПУ (о) в краї, еліта її якісного кадрового потенціалу розпочинають пошук нової «своєчасної» політичної сили. Покинуту об'єднаними соціал-демократами нішу заповнюють інші політичні

організації (Партія Регіонів, «Наша Україна», БЮТ), на допомогу яким прямує й місцева бізнеселіта. Породжені Помаранчевою революцією ПП НСНУ, ГП «Пора» вплинули на перегрупування політичних сил, а завдяки законному введенню в дію пропорційної виборчої системи скористалися роллю місцевих партійних осередків у суспільстві. Відтак партизація населення набула нових ознак, а лідерство – «партійно-кольорового» забарвлення. З іншого боку відчутною є залежність регіональної політичної еліти від центральних, у тому числі партійних, структур.

Парламентські вибори 2006 р. показали, що регіональна (принаймні партійна) еліта має свій особливий погляд на групування інтересів у краї. Про це свідчить утворення в Закарпатській обласній раді коаліції, аналогів якої не було в Україні (Партія Регіонів, Народний Союз «Наша Україна», Соціалістична Партія України, частина БЮТ, Партія Угорців України, Демократична Партія Угорців України (останні дві політсили – черговий сюрприз Закарпаття як політичного регіону)). У цей же час відбувається закріплення владних позицій ПП НСНУ в області [4, с. 295].

У 2008 р. в ПП НСНУ відбувся розкол, що призвів до появи нової політичної партії «Єдиний Центр», яку очолив у Закарпатті заступник голови ОДА – Іван Балого. Ця подія вплинула на перестановки в органах місцевої влади на всіх рівнях. Слід відзначити також появу в області ще одного «електорального гравця». ГО «Фронт змін» (А.Яценюк) активно вписався в загальну картину суспільно-політичного життя регіону в 2009 р. Які ж реальні та потенційні можливості має ця організація та її представники в краї на чолі з Робертом Бровді очевидно покаже час.

Таким чином, на 2009 р. регіональна політична еліта в Закарпатті була задіяна у таких основних резонансних подіях:

1. загравання представників еліти з «політичним русинством» (питання автономії краю, проблемність затвердження Закарпатською обласною радою прапора та гімну Закарпатської області);
2. звинувачення у національній ксенофобії (конфлікт «Ратушняк – Яценюк» та загальнодержавний резонанс із приводу заяв Ужгородського мера);
3. підготовка підґрунтя для проведення Президентських виборів 2010 р., а відтак моделювання потенційної підтримки на чергових парламентських та місцевих виборах.

Починаючи з 2010 р. до 2014 р. процес регіонального елітотворення характеризується принципом дублювання загальнонаціональних ознак – монополізація елітного простору представниками Партії регіонів та контролем їм підпорядкованих бізнес-груп (груп тиску).

Це підтверджується і тим, що традиційними залишаються бізнесінтереси регіональних елітних груп, які намагання вплинути на перебіг загальнонаціональних подій.

Отже, можемо говорити про тенденції творення регіональної політичної еліти в Закарпатті через призму щонайменше п'ятих етапів у процесі сучасного українського державотворення.

Література

1. Арапханова Л.Я. Тенденции развития региональной политической элиты: сравнительный анализ / Л.Я. Арапханова // Элиты и будущее России: взгляд из регионов: Сборник материалов международной научно-практической конференции 12–13 октября 2007 г. – Выпуск первый. – Ростов-на-Дону: Издательство СКАГС, 2007. – С. 153–154.
2. Басараб М. Громадські організації Закарпаття в боротьбі за державність України: монографія / Михайло Басараб, Маріан Токар; Серія «Studia Regionalistica» / №1. Ужгород: Карпати, 2009. – 336 с.
3. Мархив М.И. Региональная политическая элита: формирование и особенности / М.И. Мархив // Элиты и будущее России: взгляд из регионов: Сборник материалов международной научно-практической конференции 12–13 октября 2007 г. – Выпуск первый. – Ростов-на-Дону: Издательство СКАГС, 2007. – С. 107–110.
4. Остапеч Ю. Закарпаття через призму політичних виборів: монографія / Ю. Остапеч, Маріан Токар; Серія «Studia Regionalistica» / №2. – Ужгород: Карпати, 2009. – 100 с.
5. Туровский Р.Ф. Политическая регионалистика: учебное пособие для вузов / Ростислав Феликсович Туровский. – М.: Узд. дом. ГУ ВШЭ, 2006. – 790 с.

Монографія 11

УКРАЇНСЬКЕ ГЕНОЦИДОЗНАВСТВО: ЗДОБУТКИ І ПЕРСПЕКТИВИ

Сьогодні залишається актуальним питання про якість та ефективність міжнародних стандартів і системи міжнародного захисту прав людини в цілому, також стосовно прав етнічних, релігійних, мовних меншин чи інших груп. Незахищеність багатьох групових прав примушує фахівців актуалізувати питання реформування ООН, Ради Безпеки та інших міжнародних організацій з захисту прав людини. В останній чверті ХХ– на початку ХХІ ст. були прийняті регіональні стандарти прав людини, які закріпили загальні права громадян (Європейська констиції ЄС 2004 р.), права, проголошені в Алжирській декларації про права людини (1974 р.), Туніській декларації про права людини і народів (1988 р.), Африканській хартії прав людини і народів (1981 р.). Загальні права людини закріплені також у конвенціях міжнародного гуманітарного права, зокрема права, яке зберігається людиною навіть в умовах воєнного часу. Відтак, як показує практика, найнезахищенішими групами, права яких порушуються найчастіше і в разі конкретної держави, і в світі загалом, є права мігрантів, дітей, жінок, іноземців. Існуючі міжнародні і регіональні стандарти з прав цих категорій і відповідні законодавчі новели з захисту прав цих груп на рівні держави, як правило, неефективні [2, с. 202–203].

Саме тому в умовах трансформаційних та глобалізаційних процесів чималою перешкодою у захисті прав людини в цілому, а також прав

релігійних, мовних меншин чи інших груп залишаються актуалізовані міжетнічні та міжконфесійні конфлікти, загроза нехтування суб'єктами політичних процесів тощо. В осередді проблеми – ті особливі політичні ситуації, коли «... конфлікти на етнічному, расовому, конфесійному ґрунті, а також протистояння між центральною владою і макросоціальними групами врегульовуються шляхом здійснення цілеспрямованих акцій з метою фізичного знищення опонентів чи суб'єктивно визначених жертв» [1, с. 13].

Ще Г. В. Гегель твердив, що «історія – це кривава бійня», і дійсно, війни і геноциди постійно супроводжують історію людства. Причому геноцид як найпримітивніша форма вирішення проблем буття народився раніше цивілізованої людини. Природний еволюційний механізм, що включає фізичне винищення конкурента, був «взятий на озброєння» людьми. Як стверджують дослідники, геноцид завжди супроводжував історичний процес, але, починаючи від античності, це явище знайшло усвідомлену форму застосування. Так Стародавній Рим знищив не тільки війська, але й населення поваленого Карфагену. У 1209–1229 рр. хрестоносці знищували корінне населення Південної Франції під гаслом абата Арно Аморі: «Caedite eos! Novit enim Dominus qui sunt eius» («Ріжте всіх, Господь впізнає своїх»), а в Центральній Америці іспанці винищували тубільців.

Історичні факти свідчать: під час Великої французької революції війська, придушуючи повстання роялістів у Вандеї, проводили масовий терор. Британська імперія здійснювала такі ж акції у своїх колоніях проти індусів, бурів, малайзійців, суданців. Німецький Райх нищив племена гереро в Намібії. У США за «допомогою» геноциду скоротили число індіанців 12 млн. у 1500 р. до 237 тис. у 1900 р. У ХІХ ст. було знищено 750 тис. аборигенів Австралії. У 1884–1908 рр. бельгійські колонізатори знищували корінне населення Конго [3, с. 23–26].

Сучасна статистика жертв геноцидів така. Під час боротьби 1971 р. за незалежність Бангладешу від Пакистану жертвами геноциду стали приблизно три млн. бенгальців; у Нігерії під час громадянської війни в 1960-х рр. – приблизно один млн. народності ібо; в Бурунді в 1966 р. було знищено приблизно 100 тис. народності хуту; в Судані загинуло приблизно 500 тис. християн в 1960–1980-х рр.; в Індонезії знищено майже 500 тис. індонезійців під час військового перевороту 1964 р. і 100 тис. тіморців під час розправ над населенням Східного Тімору у 1975 р. Понад 10 млн. китайців були знищені Японією упродовж 1937–1942 рр. В Індокитаї і Кореї під час американських бомбардувань та окупації втрати мирного населення сягали трьох–чотирьох млн. осіб. У результаті американських килимкових бомбардувань було убито понад чотири млн. громадян В'єтнаму, Лаосу і Камбоджі. В останній тільки в 1975–1979 рр. винищено 1,7 млн. осіб міського населення, етнічних і релігійних меншин. Карателі С. Хусейна в 1980-х рр. у Іракському Курдистані знищили понад 100 тис. курдів. У Судані від 2003 р. знищується африканське населення провінції Дафур на заході країни [3, с. 456–460].

Як бачимо, географія геноцидів, які відбулися, щонайменше, у ХХ ст., охоплює різні регіони світу, зокрема Європу, Азію, Африку. А враховуючи трагічні наслідки